

Leven tussen grenzen

Over: grens, ruimte, muur: de Bruyn, Handke, Kunert

Over: laatste horizon: Havel, Pascal

Dat wij met 'grenzen' moeten leren leven en soms die grenzen moeten overwinnen, heeft me altijd geboeid. In één van mijn lezingen gaf ik de volgende omschrijving van de mens als grensgeval: 'Grenzen hebben, zowel in fysisch als psychisch opzicht, met het groeiproces van de mens te maken. Een goede definitie van de mens zou kunnen zijn: de vechter tegen zijn grenzen en de poging om deze steeds te overschrijden. Een belangrijk deel van ons groeiproces als mens heeft met 'grensoverschrijdingen' te maken. Zonder aan topsport te doen is ons lijf gebaat met het steeds overwinnen van lichamelijke grenzen, totdat de ouderdom ons hierbij remt. Psychisch bestaat ons leven uit grensoverschrijdingen: het steeds verkennen van nieuwe gebieden en de angst voor het nieuwe te overwinnen. Dit exploratieproces geeft de rijkdom van ons leven aan. Wij zijn nooit te oud om te leren, d.w.z. om de bakens, waarin wij ons leven bepaald hebben, uit te breiden en de grenspalen te verzetten.

In dit proces van grensoverschrijdingen stoten wij steeds op twee grenzen, die wij niet kunnen overschrijden: de grens van de eigen geboorte en die van de eigen dood. Dat zijn de echte 'grenssituaties' of 'grenspalen, waarbinnen ons leven zich voltrekt. Zij intrigeren ons voortdurend zonder dat wij ze weg kunnen denken. Ons leven is begrensd en daarmee eindig. Het begint ergens in de tijd en in de ruimte en eindigt ook ergens in de tijd en de ruimte. Vooraf waren wij er niet, na afloop zijn wij er niet meer. Vóór ons ligt de hele tijd van de mensheid vanaf haar ontstaan en hier weer achter strekt zich de tijd uit tot aan het ontstaan van onze planeet en het hele heelal (als dat al een begin heeft gehad). De mensheid is pas van 'gisteren', als wij kijken naar het ontstaan van onze planeet en van de hele kosmos. Na ons blijft de wereld doorgaan, ook al zijn wij er niet meer. Misschien helpen wij zelf wel mee om de generaties na ons op de wereld te helpen en daarna zelf te verdwijnen. Wij laten weinig sporen na, tenzij in de korte herinnering van mensen, die ons gekend hebben. Daarna, tenzij wij grote kunstenaars of geleerden waren, zakken wij weg in de vergetelheid. De aarde draait gewoon door en op het moment, dat wij leven, weet niemand, hoe het einde van de mensheid of van onze planeet zal staan, laat staan van het heelal. Wij kunnen alleen gissen over een afloop, die wij niet meemaken' (zie Koek G. 1999, 15)

Günter de Bruyn (1926) - De Berlijnse muur

De Bruyn laat zien, hoe muren niet alleen scheiden, maar ook van binnen een zekere cohesie geven. Zo ging er volgens hem een stabiliserende werking uit van de Berlijnse muur. Men kan zich hierbinnen veilig voelen in een onvrije wereld.

'Die lelijke staatsgrens, die ook een militaire grens was tussen de Navo en het Warschaupact, was levensgevaarlijk voor de Oost-Duitse waaghalzen die erover wilden klauteren, maar voor de meeste burgers van de nieuwe Duitse staat ging er een stabiliserende invloed van uit. De DDR mocht dan een land zijn waarover de vreugdeloosheid als meeldauw was gaan liggen, de Oost-Duitse burgers waren na de oprichting van de Muur niettemin overgegaan tot de orde van de dag. Na verloop van tijd hadden ze het met de machthebbers op een akkoordje gegooid: ze zouden elkaar niet voor de voeten lopen. Het leven in de schaduw van de Muur was rustiger geworden. De bron van de knagende twijfel of je in de DDR moest blijven wonen of juist naar het Westen vluchten, werd drooggelegd omdat de bouw van de Muur in augustus 1961 een abrupt einde maakte aan twaalf jaar politieke en maatschappelijke onzekerheid in het gedeelde Duitsland. 'Het provisorische had vaste contouren gekregen, het voorlopige zag er, versterkt door de houding van het Westen, dat alles zonder protest had laten gebeuren, plotseling blijvend uit. Dat betekende dus zich instellen op het blijvende, gezinnen stichten, kinderen krijgen, zorgen voor betere woonruimte en een volkstuintje, omwille van de eigen carrière lid worden van de Partij, althans niet in negatieve zin opvallen en zich wellicht ook meer openstellen voor de ideologie' (Bruyn G .de, in: Moor de P 2005, 62.)

Peter Handke (1942) - Het wezen van iets

Handke heeft een afwijkende visie op een grens. We zijn geneigd bij een grens stil te staan en het als een eindpunt van iets te zien. Tot hier en niet verder. Verder kunnen we niet komen. Handke draait zich bij de grens van iets om en ziet van hieruit het eigene te voorschijn komen. De grens nodigt uit tot bespiegeling over het wezen van iets.

'De grens is niet dat waarbij iets ophoudt, maar datgene vanwaar het wezen van iets begint' (Handke P. 1984, 107).

Václav Havel (1936-2011) - De laatste horizon

Vanwege zijn kritiek op het communistisch systeem in Tsjecho-Slowakije is Havel meermalen in de gevangenis beland. Tijdens enkele van deze periodes (juni 1979 tot februari 1983) schreef hij brieven aan zijn vrouw Olga, die naderhand in boekvorm zijn uitgegeven. Een belangrijk thema van overdenking in de gevangenis is de vraag naar de zin van het leven. Hij voelt zich in de gevangenis 'uit zijn verband gerukt'. Belangrijk is voor hem de eigen, persoonlijke, existentiële horizon van het bestaan. Hierin onderscheidt hij echter allerlei dimensies: de wonderlijke horizon van de omgeving waarin hij geplaatst is en zich geïnstalleerd heeft (zijn 'pseudo-thuis'); daarachter de werkelijke horizon van zijn leven (zijn werkelijke 'thuis') en daar weer achter de abstracte horizon als zodanig ofwel de laatste horizon. Havel is een metafysisch denkend man. Vandaar dat hij ook kan spreken van zijn 'pseudo-thuis' en zijn werkelijk thuis.

'Achter de gestaag en telkens veranderende concrete horizon van de pelgrim blijft er altijd een 'horizon als zodanig' of 'horizon op zichzelf' aanwezig. De horizonlijn blijft verborgen, wordt zichtbaar, verandert op ieder denkbare wijze, maar de horizon zelf blijft bestaan, onafhankelijk van dit verborgen zijn of deze veranderingen: dit is meestal een horizon die je slechts heel abstract, verhuld en moeilijk kunt bevatten; maar tegelijkertijd op paradoxale wijze ook de zekerste (deze blijft bestaan zelfs wanneer al het concrete instort); dit is de laatste en absolute horizon (als laatste referentiepunt bij alles wat je doet in het leven) en het is deze horizon – metafysisch vluchtpunt van het leven dat de zin ervan bepaalt – die velen als God ervaren' (Havel V. 1986, 77).

Günther Kunert (1929) - Gevangen binnen de grenzen

Op basis van de leefwijze in de vroegere D.D.R. met al zijn beperkingen van plaats en van denken onderscheidt Kunert allerlei grenzen waarbinnen de mens leeft: landsgrenzen; grenzen in onszelf en tussen mensen, zonder dat wij daar deel aan hebben (maatschappelijke klassen); ons innerlijk landschap, d.w.z. onze wereld van vooroordelen, ons opgesloten-zijn in onszelf. Wat is een uitspraak waard als: 'De mens moet over de grenzen heen?'

'Een pretentieuze maar onbetekende uitspraak, want ze stelt voorop of eist wat in alle opzichten onmogelijk is geworden. Niet slechts omdat het bewustzijn van grenzen van welke soort dan ook is gegroeid, maar vooral omdat de kansen om die te overwinnen duidelijk minder zijn geworden. Zelfs de in feite moeilijk te overschrijden landsgrenzen, waarvoor alleen leeftijd, privileges of bereidheid tot gevangenis of zelfs de dood een pas verlenen, moet gerekend worden tot die waar je nog het eenvoudigst overheen kunt springen. Voor andere waarbij we zijn gearriveerd, helpt ons vermetelheid noch bereidheid om te lijden, helpt ons geen recht, en geen politieke solidariteit – wij zullen moeten capituleren. Het gaat daarbij om grenzen in onszelf en om die welke tussen ons en onsgelijken zijn getrokken zonder dat wij daar deel aan hebben gehad. Terwijl bij het laatste nog een doorbreken, in het bijzonder in uitzonderingssituaties, mogelijk lijkt, wij ons onverwacht één en gelijk voelen met anderen die onder dezelfde druk als wijzelf gebukt gaan, duurt dit ontbreken van grenzen toch nauwelijks langer dan het ogenblik

waarop het tot stand komt [..]. Wij geloven dat wij in hetzelfde schuitje zitten, wat ook inderdaad zo is, maar de een als tussendekpassagier en de ander in de eerste klasse. Nog veel massiever zijn die grenzen waarvan de plaats ons innerlijk landschap is. Geen overschrijden van de eigen voorstellingen van mens en wereld: waarschijnlijk zien beide er achter de barrière van in vooroordelen gevangen opvattingen heel anders uit, maar hoe in werkelijkheid, dat is, omdat zelfs de meest verlichte visie blindheid genoeg bevat, waarschijnlijk nooit vast te stellen. Ondanks vertwijfelde pogingen stuiten wij steeds weer op de muren van ons medegevoel, van ons openstaan, en blijven gevangen in de engte van onbeduidende gevoelens alsof wij daarin waarlijk opgesloten zijn. Wat ook inderdaad het geval is.

Niet eens ons verlangen, hoe serieus dat ook is, voert het ingeperkte ik –en andere bestaan er niet- boven zichzelf uit. En zelfs de klacht, begeleidingsmelodie van trieste zelfkennis, ontbreekt het aan kracht om verder te gaan dan tot aan de drempel van de lippen' (Kunert G. 1983, 30-32).

Blaise Pascal (1623-1662) - De onmetelijkheid van de ruimte

Voor een christelijk denker als Pascal, voor wie de schepping van mens en wereld door de God van de openbaring een vast uitgangspunt van zijn denken is, heeft ruimte en tijd een onheilspellend karakter. Ze jagen hem schrik aan. De psychische plaats van de mens verdwijnt, het thuis-zijn, dat hierin bestaat dat men weet waar men is en waarom men hier is, is verdwenen. Het heelal staat onverschillig tegenover de mens. Het menselijk leven verdwijnt in de oneindige onmetelijkheid van de ruimten.

'Wanneer ik de korte duur van mijn leven beschouw, verdwijnend in de eeuwigheid die vooraf gaat en volgt, het kleine stukje ruimte dat ik besla en zelfs dat mijn blik omvat, verzonken in de eindeloze onmetelijkheid van de ruimten die ik niet ken en die mij niet kennen, sta ik versteld en verbaas ik mij, dat ik mij hier bevind en niet daar, want er is geen reden waarom ik eer hier dan daar, eer nu dan toen zou zijn'. 'Het eeuwige zwijgen van die eindeloze ruimten ontstelt mij' (Pascal B. 1997, fragm. 205, 206).